

Zbigniew Gruszka

Katedra Informatologii Biologii Uniwersytet Łódzki

**„Rzecz o geopoetyce Śląska”
Recenzja książki Jarosława Petrowicza
*Związek z miejscem. Śląsk historyczny w prozie,
eseistyce i reportażu polskim po 1989 r.*
Wieluń: Wieluńskie Towarzystwo Naukowe,
Muzeum Ziemi Wieluńskiej 2015, 350 ss. —
ISBN 978-83-935401-6-7**

W 2015 roku nakładem Wieluńskiego Towarzystwa Naukowego oraz Muzeum Ziemi Wieluńskiej ukazała się niezwykle interesująca i ważna publikacja, zatytułowana *Związek z miejscem. Śląsk historyczny w prozie, eseistyce i reportażu polskim po 1989 r.* Jest to opublikowana wersja rozprawy doktorskiej obronionej na Uniwersytecie Wrocławskim w 2014 roku przez Jarosława Petrowicza, literaturoznawcę i polonistę. Autor jest mieszkańcem Wielunia, historycznej stolicy ziemi wieluńskiej, administracyjnie — jednego z miast współczesnego województwa łódzkiego, znajdującego się w bliskiej odległości od granic obecnego województwa opolskiego (Śląsk Opolski) — kontynuującym działalność pisarską i naukową związaną z literaturoznawstwem i regionalistyką. Owa „nieprzynależność” do historycznego Śląska, rozumianego przezeń szeroko jako Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Górny Śląsk oraz Śląsk Cieszyński, umożliwiła mu dokonanie gruntownej i nieszablonej analizy obecności tematu na łamach współczesnej prozy, eseistyki i reportażu oraz nakreślenie pewnych porównań ze zjawiskami zaobserwowanymi na płaszczyźnie lokalnej. Zastosowana perspektywa badawcza — obejmująca nie tylko aspekty filozoficzne, kulturoznawcze, historyczne, lecz również geograficzne, socjologiczne czy psychologiczne — kreśli nowy systemowy wizerunek Śląska w literaturze, wzbogacający, jak słusznie zauważa autor, kanon literatury narodowej (s. 21). Przedstawiony obraz literatury poświęconej historycznemu Śląskowi wpi-

suje się w rozwijany w nauce polskiej od blisko 20 lat nurt badań geopoetycznych, w szczególności uwzględniając ich geograficzny, antropologiczny i performatywny charakter (szerzej zob. Rybicka, 2014, s. 88—89, 106—111).

Każda z przyjętych przez autora perspektyw umożliwia spojrzenie na dorobek literacki twórców piszących o Śląsku z różnych perspektyw. W ujęciu psychologicznym miejsca, według autora, „tworzą atmosferę, mają wymiar emocjonalny, a także społeczny, gdyż są doświadczeniami i fenomenami grupowymi”. Wspominając zaś ruchy przesiedleńcze 1945 roku i lat późniejszych, autor pisze zaraz: „Wojna i przesiedlenia stały się powodem zatracenia kontaktu *genius loci*, gdyż wynikały z egoistycznego przekonania o wolności i niezależności człowieka od natury” (s. 23). Zwraca też uwagę na szczególny rodzaj wątku poruszany na łamach omawianej literatury — motyw powrotu: do przeszłości, dzieciństwa, wspomnień, następnie ilustrując go odpowiednimi przykładami z literatury. Oddzielny podrozdział poświęca widmom, stworzonym w prozie Jerzego Pilcha na kształt duchów czy nawet upiórów (s. 34—43).

Niezwykle interesującym studium jest opis literatury poświęconej Śląskowi w ujęciu historycznym, gdyż — mówiąc słowami Petrowicza — „Literatura zawiera informacje o przeszłości i współczesną interpretację przeszłości, dokonywaną z punktu widzenia teraźniejszości” (s. 45). W przedstawionych przykładach literackich autor wymienia wybrane źródła wykorzystane przez Andrzeja Zawadę, podkreśla zainteresowanie prozaików zagadnieniami mistycznymi, historią indywidualną na tle historii zbiorowości, przeszłością regionu jako dziedzictwem obecnych mieszkańców. Dalej omawia najważniejsze tematy historyczne, poruszane na łamach literatury; są to powstania śląskie, II wojna światowa, wysiedlenia i przesiedlenia, powódź 1997 roku. Odrębny podrozdział został poświęcony wątkom historycznym w śląskich dziełach Kazimierza Kutza („Historia jako śląskie piętno”). Dalej autor przedstawił zagadnienia czytania miejsca jako tekstu, jak również kwestii pamięci o przeszłości. Wartościowe jest ponadto zwrócenie uwagi na architektoniczne i urbanistyczne ślady historii w omówionej literaturze przez opisanie znaczeń i ich symboliki na kartach utworów (rozdział „Perspektywa architektoniczno-urbanistyczna”).

Literatura podmiotowa została omówiona według kryterium socjologicznego i etnograficznego, które częściowo są z sobą związane. Chciałbym jednak zwrócić uwagę na niezwykle ważne i ciekawie przedstawione przyjęte przez autora perspektywy: geograficzną, architektoniczno-urbanistyczną, ekonomiczną oraz filologiczną. Wszystkie, oprócz ostatniej, stanowią praktyczne zmierzenie się z Marka S. Szczepańskiego koncepcją regionalnego uniwersum symbolicznego. Dodanie perspektywy filologicznej jest innowacyjnym pomysłem Petrowicza — całkowicie właściwym i słusznym, gdy idzie o specyfikę i historię Śląska. W rozdziale poświęconym warstwie leksykograficznej autor przygląda się fenomenowi i uważnie bada w analizowanych pracach wzajemne przenikanie nazw niemieckich i polskich, ukazuje zainteresowanie twórców topograficzną przeszłością, dialektem śląskim (zarówno niemieckim, jak i polskim) czy innymi językami, zwłaszcza z kręgu bezpośrednich wpływów (czeski, łacina), dając wyraz swojej wiedzy i znajomości

tematu. Analizuje też napotkane na łamach literatury nazwy osobowe, zauważając ich najczęściej niemieckie pochodzenie oraz kreśląc okoliczności ich powstania (s. 255—258).

Analiza śląskiej literatury w ujęciu geograficznym przybliży opisany w zebranej przez autora literaturze charakter regionów, miejscowości, wędrówek i krajobrazów. Szczegółowej interpretacji poddane są prace poświęcone 12 miastom i miejscom, jak również zagadnieniom pogranicza i odbioru prowincji śląskiej jako całości. Całość wpisuje się w rozległą panoramę literacką, starannie przedstawioną wizję różnych miejsc Śląska, widzianą oczami bohaterów utworów, ściśle korespondującą z opisaną przez Ewę Wiegandt kategorię interpretacyjną pogranicza, koncepcję geopoetyki w ujęciu Elżbiety Rybickiej czy też w końcu w pojęcie „małych ojczyzn” (Wiegandt, 2012, s. 51—66; Rybicka, 2014).

Rozważania w sensie ekonomicznym stanowią ważny element uświadomienia sobie roli i korzyści płynącej z obecności literatury regionalnej poświęconej Śląskowi na lokalnym i ogólnopolskim rynku wydawniczym. Autor wyraźnie wybiega swoimi spostrzeżeniami w stronę nauki o zarządzaniu: do pojęcia marki, strategii, promocji (s. 303—304). Z analizy Petrowicza wynika, że największą „nośność” na Śląsku ma temat: Wrocław, co nie byłoby możliwe bez życzliwego podejścia włodarzy miasta do naukowych i kulturalnych inicjatyw. Zastanawiam się, czy tematyka innych miast również jest na tyle „nośna”, by ich ulicami oprowadzały literackie przewodniki turystyczne. To jednak pytanie, na które wspólnie i zgodnie muszą odpowiedzieć literaci, przedstawiciele władz miejskich i pracownicy działów promocji, widząc w literaturze źródło promocji lokalnych ojczyzn.

Niewątpliwie w swojej pracy Jarosław Petrowicz sięgnął po reprezentatywny zbiór, pozwalający na nieskrępowaną interpretację i wyciągnięcie prawidłowych wniosków. Uważna recepcja książki otwiera przed badaczami perspektywę nowych kierunków badań: poczynawszy od pogłębionych badań historycznych, etnograficznych, socjologicznych, przez politologiczne, na językoznawstwie, bibliologii i informatologii kończąc. Pracę z powodzeniem można wykorzystać w nauce o turystyce czy nauce o zarządzaniu w kontekście strategicznego kształtowania marki (produktów, atrakcji turystycznych) miast.

Konstrukcja pracy, jakkolwiek jest jedną z wielu możliwych do przyjęcia, dobrze spełnia swoją funkcję, podobnie jak zastosowana metoda badawcza i styl wypowiedzi pisarskiej. W przypadku monografii Petrowicza mamy do czynienia z udaną próbą wyjaśnienia związku literatury z otaczającą rzeczywistością, zrozumienia intencji twórców, nadania miejscom szczególnych znaczeń oraz „przełożenia” języka literatury na język społeczności lokalnej. Ci, którzy nie zbudowali dotąd właściwej relacji z zamieszkivanim miejscem, winni koniecznie sięgnąć do książki Petrowicza. Jestem bowiem przekonany, że przełame ona ich sposób myślenia o przestrzeni: „Mimo że miejsca się zmieniają, a czasami znikają, to więz z nimi za sprawą literatury ma charakter nieprzemijający, wieczny i nieśmiertelny. Literatura przełamuje fikcję, wkracza w realność, kształtując nasze wyobrażenia topograficzne i nasze mapy świata. Refleksja o miejscu staje się refleksją o dopasowaniu bądź niedopasowaniu człowieka do świata” (s. 10).

Przychodzi mi się jednak nie zgodzić z zawartą w zakończeniu pracy myślą autora, że na podstawie braku literackich kontynuacji omawianych w książce wątków tematycznych należy mówić obecnie o innej świadomości tożsamości kulturowej Śląska oraz o swoistym zamkniętym zespole tekstowym opisanym w książce. Zgadzam się, że współczesna, wyrażona liczbowo literacka popularność tematu „Śląsk” jest niższa niż w latach 1990—2014, a więc w okresie 25 lat (ostatnia z wykorzystanych przez autora monografii publikacji ukazała się w 2014 roku), jednak nie sposób przewidzieć, o czym pisać będą twórcy za 5, 10, a może 15 lat, w jakiej formie tematyka związana ze Śląskiem znajdzie odzwierciedlenie w nowej prozie, ilu z nowej generacji twórców wątki poruszane przez pisarzy i eseistów wykorzysta do spisania własnych myśli czy pobudzi do stworzenia własnej wizji rozumienia miejsca. Podobnie jak autor omawianej pracy (por. s. 307) uważam, że temat śląski jest rozległy, nośny i jednocześnie trudny do ujęcia w ramy. Skłaniam się do stwierdzenia, że twórcy literatury nie raz jeszcze nas zaskoczą, podobnie jak kiedyś zaskoczeniem była dla mnie książka Olgi Tokarczuk *Dom dzienny, dom nocny*, w której Wałbrzych, z którego pochodzę, był jedynie dalszym planem dla opisanych wydarzeń, zaś później w powieści *Ciemno, prawie noc* Joanny Bator — już głównym miejscem fabuły. Podobnie wydana dotychczas trzykrotnie (2011, 2014, 2015) *Miedzianka* Filipa Springera stała się reportażem nadającym sens miejscom, które wielu miało dotychczas bezrefleksyjnie; liczba wydań dowodzi niesłabnącej popularności tego tematu. Z kolei we wrześniu 2016 roku ma się ukazać nowa książka Marka Krajewskiego osadzona w realiach wrocławskich (Kołodzyńska, 2016). Mam nadzieję, że doczekam niejednego jeszcze zaskoczenia tego rodzaju. Zresztą sam autor w podsumowaniu przedstawionej w książce perspektywy historycznej zauważa: „A literatura rzeczywiście mogłaby w sposób bardzo wyrazisty i pełny to [wiedzę o wydarzeniach z dziejów regionu, wspomnienia, ślady, historię przodków — ZG] przedstawiać, bo temat szabrowników, band, rozpasania czerwonoarmistów, UB i MO wydaje się nośny literacko. Nie wiem jednak, czy nie jest już na to za późno. Literatura, o której piszę, utrwala świadomość pokolenia urodzonego w latach 50. i 60., więc spojrzenie na lata 45—50 czy nawet 45—56, musi być dla tych pisarzy wtórne i wrywkowe, niejako »z drugiej ręki«. Ja zajmuję się wypowiedziami pokolenia, które chciało uniezależnić się od dziedziczenia traumy wojennej swoich rodziców i wierzyło w wielokulturową, harmonijną przeszłość, w możliwość wzniesienia się ponad to, co dzieliło narody. Poszukiwało, również w dalszej przeszłości tego, co mogło łączyć, na czym można by było zbudować kulturową, ponad-nacjonalną i ponad-polityczną wspólnotę. Jeżeli dzisiaj zaczynamy uważać tamto myślenie, zapisane w literaturze, za złudzenie, to jest to bardzo zły prognostyk. Jestem przekonany, że przyjdzie jednak czas, kiedy literatura rzeczone i pominięte tematy podejmie” (s. 71—72). Myśl ta otwiera więc wiele sposobności do podejmowania tematów, które pozwolą „eksplloatować” wątek śląski jeszcze przez długi czas.

Brak mi też w pracy pewnego tła poprzedzającego rozważania literaturoznawcze autora i nie chodzi tu o opis metodologii, bo ten, w moim odczuciu, nie budzi zastrzeżeń, lecz o zarys obecności Śląska w literaturze przed 1989 rokiem.

Wspomniany opis byłby przydatny dla mniej wyrobionego czytelnika, być może niemającego pojęcia o trudnych losach regionu, z którego poznałby nie tyle nazwiska dawniejszych autorów poświęcających swą twórczość temu miejscu (te w pracy J. Petrowicza zostają zasygnalizowane), ile przede wszystkim główne kierunki śląskiej narracji literackiej przedwojennej i pierwszych lat po II wojnie światowej, tak trwale zakorzenione w opisaney przez autora w rozdziale przedstawiającym perspektywę socjologiczną ujęcia tematu¹. Szkic zagadnienia odnajdujemy w rozdziale 4 („Perspektywa socjologiczna”), nie jest on jednak wystarczający.

Rozważania dotyczące tego, na ile szczegółowo wątki i konteksty opisane przez Petrowicza są zamkniętym zjawiskiem, a na ile można by oczekiwać ich kontynuacji, czy postulowanie dodania tła przedstawiającego literaturę dotyczącą Śląska przed 1989 rokiem, nie powinny w żadnym wypadku przesłaniać ogromu wartościowej pracy, jaką wykonał autor kreśląc niezwykle pieczołowity i nie zawsze łatwy w odbiorze obraz Śląska na łamach literatury polskiej po 1989 roku. Z książką powinien się zapoznać każdy regionalista, lokalny społecznik, uczeń, nauczyciel, bibliotekarz, samorządowiec po to, by odkryć, że obraz miejsca, w którym żyje, kształtuje również książka i literatura albo szerzej — kultura literacka.

Bibliografia

- Browarny W., 2012: *Między „odzyskiwaniem” a „ślązaczeniem”. Literacki obraz Śląska i polski dyskurs nowoczesności*. W: M. Mikołajczak, E. Rybicka, red.: *Nowy regionalizm w badaniach literackich: badawczy rekonesans i zarys perspektyw*. Kraków: Universitas.
- Kołodzyńska A., 2016: *Nowa powieść Marka Krajewskiego* [online]. Dostępny w Internecie: <http://www.wroclaw.pl/marek-krajewski-i-nowa-powieść> [data dostępu: 29.08.2016].
- Rybicka E., 2014: *Geopoetyka: przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*. Kraków: Universitas.
- Wiegandt E., 2012: „Pogranicze” jako kategoria interpretacyjna literatury małych ojczyzn. W: J. Fazan, K. Zajas, red.: *Na pograniczach literatury*. Kraków: Universitas.

¹ Na temat śląskiej literatury po II wojnie światowej zob. m.in. Browarny, 2012, s. 85—100.